УДК 821.163.41.09–32

*Ана ЂОРЂЕВИЋ*

# ВЕРСКИ МОТИВИ У *ПИЛИПЕНДИ* СИМЕ МАТАВУЉА

Као један од најобразованијих српских реалиста, који никада није губио веру у човека, он „с неколико оштрих црта наслика лик“. Оваквим методом или стилским поступком настали су и ликови у *Пилипенди*. Њихова комплексност се разуме кроз верске мотиве. Пилипенда је тако постао критериј постојаности у вери и вере у Бога. Његово уздање у „српскога Риста“ и његова присност са Богом „Бого мој“ јесте доказ да је „сачуван траг дубоког митског и културноисторијског памћења, које сеже до српског средњег вијека“ и те књижевности национално обојене. Ако се тако разуме критериј који потенцирамо, разуме се и вредност Пилипендиног лика и верскога мотива као могућности или перспективе за његово тумачење и вредновање.

*Кључне речи:* Симо Матавуљ, реализам, верски мотиви, *Пилипенда.*

„Писац добра ока и великог дара, који је проширио основицу српске приповетке, дотле искључиво балканске“ (И. Андрић), Симо Матавуљ (1852–1908), оставио је у наслеђе стотинак приповедака, у којима комплексно саопштава своје необично схватање реалности, простора и људи које изнова ствара у уметничком поступку реалистичке објективизације. Тај уметнички поступак он аутопоетички и реалистички овако именује: „Та јужњак лаже, лаже и лаже тако да и сâм најпосле верује да су истините његове измишљотине, а што је природно — народ му и земљаци верују“.

Аспекатски анализирајући резултате таквог уметничког и поетичког опредељења и одређења писца, чија је суштина у уметничком схватању приче и причања, у приказивању постојећег и реалног на начин којем, у ужем смислу, верују народ и земљаци, што упућује на њихов циљ и намену, аналитички отварамо улогу, функцију, значај и зна-

чење верских мотива у приповеткама писца[1]. Полазимо од становишта да тај аспекат, односно верски мотиви, сâми по себи, јесу значајни за разумевање реалног света и домишљеног уметничког света Сима Матавуља и да, истовремено, јесу добар угао за разумевање осталих пишчевих тема, односно целине и структуре приповедака и приповедања.

Јован Радуловић, врстан писац који се формирао под утицајем својих земљака, записао је да смо се, „бирајући за ово издање десет најлепших прича Сима Матавуља, огрешили [...] о самог писца, јер он од стотину прича сигурно има двадесет најлепших и исто толико веома добрих прича“,[2] чиме потенцира константу вредности приповедачевог опуса. У том смислу, наша је намера да верске мотиве испитамо и осветлимо на довољном узорку прича, и да дамо одговоре на питања *зашто и како* је Матавуљ један од „најмоћнијих представника наше реалистичке прозе“ и „песник камене пустоши на којој се човек чини као чудо, али постојано“.[3] Човек чудо, створен од Бога и с вером у Бога — то је Симо Матавуљ, каквог видимо и упознајемо анализом верских мотива у његовим приповеткама.

Примерено основном значењу и садржају појма 'мотив', као побуде и повода, подстицаја и разлога у уметности или као изворно засноване уметничке идеје која доминира целокупном уметничком радњом — верски мотиви Сима Матавуља показују се као услов без којег његово дело нема снагу и пуноћу израза, односно, остаје сиромашније и ниже на лествици вредности.

Прихватањем и разумевањем појма 'мотив' у музичком смислу, као фигуре коју чини више повезаних и карактеристичних тонова, чијом се комбинацијом са другим мотивима развијају веће тонске целине, верске мотиве доживљавамо као средишње језгро пишчевих идеја и креативног остварења. Из њих, у једном кругу приповедака, све извире и у њих све увире. Они су, дакле, оно библијско „све у свему“. С обзиром на то да у свакој приповеци има онолико примера колико је

---

[1] Рад је део шире студије и овога пута осветљавамо само антологијску приповетку *Пилиђенда* (Сабрана дела, књига 5, „Просвета“, 1961, стр. 506–513). Сви цитати из поменуте приповетке преузети су из овог издања.

[2] „Уз овај избор“, предговор Јована Радуловића. У: Симо Матавуљ, *Десет најлепших прича*, „Лирика“, Београд, 2001, 202.

[3] Раде Константиновић, „Свестрани Сима Матавуљ“. У: Симо Матавуљ, *Приповетке*, „Просвета“, Београд, 1966, 5.

неопходно да се принципи анализе јасно прикажу, у овоме раду ћемо се осврнути на неке од њих, како бисмо осветлили антологијску приповетку *Пилипенда.*

Исходишни или динамички мотив у *Пилипенди* је биолошка егзистенција или, како јунак каже, „рат за опстанак". Померањем тежишта борбе са биолошког на духовно — верски мотив постаје примаран, и представља услов динамичности фабуле и катарзичног краја. Мотивацију као збир мотива разумемо, дакле, по законитости структурирања приче: означити почетни мотив, *глад*, и довести га до финалног или стожерног, до *суза*, после дијалога с Богом, односно, после молитве.

Чудо постојаности у вери чини бића Пилипенде и Јеле. У оскудном дијалогу, као на позоришној сцени, у позоришту ћутања, где више говоре тишина и гестови, укрштајући филозофију православне вере и филозофију егзистенције, пошто је као наратор дао портрет јунака у оскудној и убогој задимљеној колиби, чији се списак ствари своди на број прстију једне руке, као и збир кокоши, петла и магарца, приповедач улази у средиште ствари: *проблем вере и опстанка.* Спољашња манифестација тог проблема јесте у питању: „Уписати се у царску вјеру унијатску или умрети за српскога Риста?"

Унутрашња манифестација драмскога питања, које писац поставља елаборацијом верског мотива, јесте у опредељењу јунака за тело или душу. Умрети гладан значи не изневерити, вером не преврнути, односно, спасити душу. Логика јунака је на трагу суштинског православног принципа вере да је без душе тело мртво, као што је и вера без добрих дела мртва. Дубље поринувши у чин јунака, стижемо до Христа, који је казао: „Ви сте пријатељи моји, ако творите што вам ја заповедим" (Јн. 15, 14). Матавуљеви јунаци творе управо то, слично поступцима бројних јунака српске реалистичке приповетке. Као верници, они делају и зборе из душе, и то се снажно осећа, дајући причи снагу и уверљивост, а њихову душу одева хришћанским врлинама.

Разматрајући верски мотив још комплексније, стижемо и до другог Христовог захтева: „Ко хоће да иде за мном, нека узме крст свој и иде за мном" (Лк. 9, 23). Јелино „Сачувај, Господе" и Пилипендино „Валај, нећу, па сад црко од глади и пасји сине (…) чекај ди ти притврдим ту вјеру", јасно говоре да су се они одлучили за пут православне вере и да она чини суштину њихова живота. На то указују понашање и

мишљење, делање и осећање јунака, односно функција верских мотива у структури ове приповетке.

Када почињу јести јунаци? „Пошто се прекрстише“, информише наратор, именујући исконски и суштински верски чин.

Јунаци исконом свога бића следе суштину своје вере, садржане у учењу: „Прихватимо ли принцип служења за смисао свога живота, све ће остало бити лакше“[4]. Они следе и апостолску мисао да „служењем Богу, Светој Цркви и ближњима, човек постиже смисао свога живота и праву вредност своје личности“.[5]

Размотримо њихову манифестацију служења Богу и ближњима којом све постаје лакше и којом се испуњава смисао живота и обликовања личности. У креативном поступку монтаже као 1) збира реалних околности и 2) психолошких процеса доживљавања и промишљања вере и опстанка, у којем оскудни говор јунака смењује говор наратора, слично поступку Растка Петровића у роману *Људи говоре*, налази се сва коплексност пишчевог реалистичког поступка, што видимо на следећем примеру:

„Пошто се прекрстише, почеше полако, опрезно жвакати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом једно другом залогаје. Кад већ беху при крају, Јела ће:

— Јадна ти ја сам, шта ћу!? Немам повезаче! Како ћу сјутра на причешће без повезаче?

Пилипенда слегну раменима, напи се воде, па изађе из куће. Жена изађе за њим, те натоварише магарца. Онда обоје стадоше као скамењени, посматрајући товар, сукобили би се њихови празни погледи, али би их брзо одвратили. Тако изгледаху као два кипа, која оличавају глад и немоћ. Најзад опет ће жена, као за себе:

— Јадни ти смо, шта ћемо? За ово нећеш узети ни пет шестица, колико треба за брашно, а ја гологлава не могу на причешће, те ће се рећи да смо се и ми уписали!

Пилипенда пусти глас који је наликовао на режање љута пса, па избуљивши крваве очи на жену, запита кроз зубе:

— А хоћеш ли да се упишемо у ту … ту … вјеру?

---

[4] Патријарх Српски Павле, *Молитве и молбе*, друго, допуњено издање, БИГЗ, Београд, 1997, 144.

[5] Исто, 143.

— Сачувај Господе! — рече Јела устукнувши и прекрстивши се.

Онда Пилипенда уђе у магарећи преградак и изнесе најбољу кокош.

Јела, ужаснта, викну:

— Ма зар Пиргу? Хоћеш да продаш Пиргу?

Пилипенда само рече : — Е, ја, па дохвати дугачки штап и пође за магарцем. Пут је водио мимо нову цркву“ (509).

Мајстор приповедач оштрим оком посматрача слика ликове како једу: „Почеше полако, опрезно жвакати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом једно другом залогаје“, описује радњу наратор, потенцирајући скривену истину да то не чине зато што би једно другом да ограбе оно чега ионако мало има, већ да се не осрамоте исказујући алавост и себичност. У намери да се не огреше једно о друго, односно да буду праведни — такође је скривена идеја писца која се заснива хришћанској изреци да је „боље изгубити главу него своју огрешити душу“.

„Као два кипа, која оличавају глад и немоћ“, Матавуљеви јунаци су споменици постојаности у вери која их и чини једним бићем. Индикативни су Јелини искази: „Јадна сам ти, шта ћу?“ и „Јадни ти смо, шта ћемо?“ У првом се потенцира лична мука сиротиње и несреће: „Немам повезаче! Како ћу сјутра на причешће без повезаче?“ Јер, зна она, правило је, у цркву се не може гологлав. У другом је казана заједничка мука, оно што их чини једним бићем у Христу и православној вери: „а ја гологлава не могу на причешће, те ће се рећи да смо се и ми уписали“.

Осећајући бит муке, наратор психолошки уобличава карактер чврсте и постојане воље:

„Пилипенда пусти глас, који је наликовао на режање љута пса, па избуљивши крваве очи на жену, запита кроз зубе:

— А хоћеш ли да се упишемо у ту … ту … вјеру?

— Сачувај Господе! — рече Јела устукнувши и прекрстивши се.“

Уочавајући тачно смисао разлике и значења та два исказа, али и чврстину Јелине вере, која исконски следи Христову заповест која гласи: „Ко буде имао веру и крсти се, биће спашен“, Пилипенда узима Пиргу да носи на пијацу. Она је свој круг затворила, прекрстивши се на почетку и на крају овога драмскога чина и испољавајући свест да је то процес у којем је жртва нужна. Жртва је темељ и у црквеном и у народном, саборном животу, као и у свим областима друштвеног дела-

ња, а крст је једина слава непролазна човекова. И отуда њена објективизација проблема: те ће се рећи да смо се и ми уписали, али и Пилипендино саосећање према ближњем. То је двоједна истина два бића која се у вери понашају и делују као једно. Међу њима је света љубав којој је извор у православној вери. Њоме они постају оно што јесу и стичу оно што имају. Унијаћење примају као разарање, а свој отпор и жртву приносе идеалу .

„— Неће Пилипенда да превјери да хоћу да се укочањим овде, насред пута. Валај, нећу, па сад црко од глади, јер, каже: знам да вам образ не опра нико, ни довијека, ни докле вам буде трага!“

У молитви Пилипендиној усклађени су разум и осећање, интелект и срце. Његова вера јесте религија срца, а борба коју води јесте невидљива и добија је тихим гласом, саопштава са мало речи („Е, ја“). Физички слаб, он је духовно јак, немоћан у ковитлацу невидљивих сила, он је у вери постојан, иако зна за тренутке ветрова кризе, али грешан није, а још мање уображен или горд. На лествици те четири особине спознајемо његов карактер који не зна за идеализацију ни људи, ни идеја. Он је у немирној борби с невидљивим силама, тихим гласом уравнотежио четири најважније функције душевног живота: *мишљење, осећање, чувство и интуицију*.

Сведено и заоштрено до краја, питање вере и питање егзистенције за Пилипенду је питање смрти које заокупља и мислиоца и тежака, какав је он. То питање је разрешио само Христ и Матавуљев јунак не би знао да га објасни, али верује у васкрсење. Он је на трагу питања које, у том смислу, поставља сваки духовник: „Ако сви заувек умиремо, какав је онда смисао живота?“ Ту истину православље је најбоље разрешило и до ње се најбоље долази молитвом, па се зато и Пилипенда моли, показујући да је вера највећа међу свим људским врлинама, тесно повезана и са надом и са љубављу, али када „ове две некад малаксају, вера мора да остане присутна“.[6] Ове особине се привлаче и заједно остварују пуноћу, и зато се морамо молити, да достигнемо ову пуноћу.

Изван те пуноће Пилипенда не постоји. Он је сâм постао молитва, поседује моћ „уосећања туге“, интензивно је доживљава и испољава,

---

[6] Владета Јеротић, *Разговори са српским духовницима*, КЗ „Бора Станковић“, Врање, 16.

чак и када у бесу удара магарца. Као човек свестан своје немоћи, он, заправо, има само једну потребу — потребу за спаситељем.

Индикативна је свест и оних који „вером преврнуше“, јер говоре: „Не учинисмо ми то из бијеса, нити мислимо остати у поганији, него … знаш … докле изимимо, докле спасемо нејач и чељад, па онда ћемо лако!“ Идеја Кљака, споредног јунака Матавуља, идеја је која је и данас актуелна у српској политичкој, друштвеној и верској пракси. Она отвара питање прагматизма у српском народу и друштву и потребе да се преиспитају неке одлуке или решења.

Споредни јунак отвара и суштинско питање односа и везе *свога и туђега* на овом простору, или односа: *ми и други*, и када је у питању вера, и када је у питању нација, јер јасно је да је јунаку нашега писца и наратору вера једнако нација:

„— Ја се уздам у мога српскога Риста. Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће, и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу!“

Онај ко превери за њега је пасји син, и сâм зна да је то поганија и на његов чин Пилипенда пљује. Филозофија живота и филозофија религије и православља су у Матавуљевом јунаку много дубљи него што изгледају и суштинско је питање: *како их он кроз ове верске мотиве спознаје*? Спознаје их катарзично, немоћан и гладан, и уверен да је снага вере у ствари снага која човека укључује у свесилну силу Божију и да је на страни праведних. Када удари магарца Куријела, „обузе га жалост, те сједе на первез цесте и заплака се! То је тренутак кад је, учврстивши унутрашњи мир и сигурност, показао се као стена о коју се ломе сва искушења“. Пилипенда не би знао одговорити како зна, али доиста зна мисао апостола Павла да му није дано само да верује у Христа, него, ако устреба, и да пострада за њега и он то, за разлику од Кљака, и чини. Дисциплина је нарочито спасоносна за оне који су уморни и очајни и вера је управо то за Пилипенду и Јелу. Одбијање хришћана да носе крст јесте одрицање од Христа. Не може се бити његов ученик без спремности на тешкоће. Битно је да ми не стварамо тешкоће другима, а да тешкоће које долазе од света *који у злу лежи* свесно прихватамо, као пут и као крст свој.

Понашање и акција Матавуљевих јунака отварају и питање духа и нагона. Јунг је тврдио да дух и нагон потичу из истог извора и као такви чине Божију истину. Владета Јеротић се наслања на ту идеју и упу-

ћује на библијско казивање о постанку човека из праха земаљскога и Божијег духа удахнутог у овај прах, што потврђује исту истину.[7] Анализа природе и карактер Пилипенде и Јеле јасно показује да се они морају посматрати и са тог становишта. Њихова је вера природна и исконска, израз живота простога српскога човека, или тежака, како каже Пилипенда у свом обраћању Господу, афирмишући дух саосећања и самилости. Они разумеју беду, али виде смисао убогог живота као таквога, спор решавају како морају, разумевајући његову дубљу суштину и у најтежим захтевима које православље пред њих поставља. Као такви, они делују као непоколебљиви чувари свега у српском православљу и светосављу, што га краси од Ћирила и Методија до данас. Наравно, треба имати на уму да су израз времена прохујалог пре век и по. Од таквих патријахалних сељака, који живе богоугодан и честит живот, проводећи време на земљи и са земљом, у раду и повременим молитвама и посетама цркви, са женом која се заволи тек у браку и онда све више воли, која рађа и православно одгаја своју децу, учи се прави живот. Зар се у тим захтевима не садржи и однос Пилипенде према Јели, која у муци осећа како му лепо мирише душа?

„Данас нам ови јунаци сведоче о времену каквог више нема, времену када су православље и паганство били прожети, о времену које после два миленија трајања хришћанске патријахалне културе заувек пролази, а да при свему томе Христове речи никад неће проћи“.[8] Матавуљеви верски мотиви се, дакле, могу читати као жал за минулим и емитују сигнале и нове знакове о страшном паду моралног и верског понашања људи и народâ. Иако ново, њихово ишчитавање може бити епитаф прошлости хришћанског живота, у њима има још увек жара и спознања које нам се открива као рај у души остварен већ на земљи. Они нас уче основној филозофији живота: „Треба волети живот, тада не можеш не волети Бога. Ако прво заволиш Бога, не можеш не заволети живот. Када заволиш и Бога и живот, немогуће је не волети људе“. Господ нам је оставио две непролазне, највеће заповести: „Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, свом мисли својом и свом снагом својом“, и: „Љуби ближњега својега као самога себе!“

---

[7] Исто, 105.
[8] Исто, 98.

У тим начелима су Матавуљеви ликови постојани у оном непролазном. Приморски живот он је „носио у себи“ и исто толико га је „осећао колико га је познавао“. Он „себе лично уплиће у сиже као да хоће да јамчи за истинитост догађаја, за објективност приказивања“. Као један од најобразованијих српских реалиста, који никада није губио веру у човека, он „с неколико оштрих црта наслика лик“.[9] Таквим методом или стилским поступком настали су и ликови у *Пилипенди*. Њихова комплексност се разуме кроз верске мотиве. Пилипенда је тако постао критериј постојаности у вери и вере у Бога. Његово уздање у „српскога Риста“ и његова присност са богом „Бого мој“[10] јесу доказ да је „сачуван траг дубоког митског и културноисторијског памћења, које сеже до српског средњег вијека“ и ове национално обојене књижевности. Ако се тако разуме критериј који потенцирамо, разуме се и вредност Пилипендиног лика и верскога мотива као могућности или перспективе за његово тумачење и вредновање.

---

[9] Видо Латковић, *Сима Матавуљ,* предговор, *Сабрана дела I*, XXXVI, XXXIX.

[10] Јован Делић, „Пилипенда — митска парадигма“. У зборнику радова: *Књижевно наслеђе Српске Крајине*, Нови Сад, 1997.